

Hvordan er det at være menneske?

I anledning af Karl Ove Knausgaards: Sjælens Amerika

Alexander Carnera
Forfatter & essayist

Historien er et mareridt fra hvilket jeg forsøger at vågne
James Joyce, Ulysses

Måske ved vi det godt. Måske glemmer vi det fordi vi er kommet for meget på afstand af vores liv som vi lever det? Men Knausgaard minder os om det, uden skyggen af ironi, i sine essays *Sjælens Amerika*, hvor han giver os svaret på hvordan det er at være menneske. Han skriver at et menneske er sådan en "som er utilstrækkelig, som er bange for de mest idiotiske ting, som er bundet af små grupper såsom familie og venner." Andre steder lægger han vægt på at være menneske, er at have behov for at nyde en is, søde kager, at skide i fred, at kamme ud i raseri hvis noget går galt, at veksle mellem sorg og vrede, sorger og længsler, vittigheder og smålighed. Sådan er det at være menneske, uanset om man er Hitler, Knut Hamsun eller Hr. Og Fru. Jensen. Han stiller ikke spørgsmålet: hvad er et menneske?, eller hvad er menneskets natur eller menneskeheden. Kun (eller netop) er han interesseret i hvordan det er at være menneske. "Det menneskelige er det enkelte menneske," skriver han.¹ Et sådant væsen er ikke suverænt hvilende i sig selv, men snarere begrænset, særegent, idiosynkratisk, svingende mellem den ene og den anden tilbøjelighed. Ikke de store strukturer eller almene love for samfund, politik og mennesket, men det konkrete menneske med alt dets kompleksitet, er det, som optager Knausgaard. Som menneske er vi nemlig ikke først og fremmest i verden som almene idévæsner, som globale, som moralske, som gode, som onde. Med inspiration fra den franske sociolog Bruno Latours bog: Vi har aldrig været moderne, skriver Knausgaard: "Hvornår forlader toget det lokale og bevæger sig over i det globale? Spørger Latour og svarer: aldrig." Idéerne om det gode og det onde, det offentlige og det private, det generelle og det konkrete findes i verden, men det interessante er hvordan vi går fra det ene til det andet. Hvordan former dette skift i perspektiv sig?

Splintret og helt tæt på

Der findes bunker af sociologisk og videnskabelig litteratur der forsøger at skrive videre på denne indsigt, men for Knausgaard er der ingen tvivl: Ønsker vi at forstå det menneskelige skal vi gå til romankunsten. Men ikke en hvilken som helst. James Joyce *Ulysses* skaber dette radikalt immanente blik på verden som fuldkommen bryder med al tidligere forståelse. Knausgaard skriver: "Joyce ... undersøger hvordan ideerne og det immaterielle manifesterer sig i det materielle, ud fra den tankegange at det kun er her det findes, i øjeblikket, i kroppene og genstandene der er her lige nu. Romanen beskriver det myldrende liv en helt almindelig dag i en helt almindelig by, og da handlingen udspiller sig i løbet af én dag og teksten hele tiden er nærværende i øjeblikket, findes der intet overgribende, alt er løst op i nuet og set igennem individet. Det gælder historien,

det gælder mytologien, det gælder de døde, det gælder filosofien, det gælder religionen, og det gælder ikke mindst, og måske især, identiteten. Ingen af disse enheder er splintret eller opløst, de er blot set gennem øjeblikkets prisme der kun kan overskue små stykker ad gangen. Et glimt af den døden or her, lugten i værelset hvor hun lå, en tanke fra Thomas Aquinas der, et solglimt i en rude, bruset fra bølgerne, en bryggerhest på vej hen ad gaden, en sætning i en avis, et stykke fra en arie, en underdanig bibliotekar, en tanke om bøger på en hylde som kister. Sådan er det at være i verden. For at forstå den eller tænke over den må man tage et skridt tilbage fra den. Således også med *Ulysses*. Alle de små stykker, alle de i nuet opløste strukturer, samler sig i et større billede der er Joyces svar på spørgsmålet: hvad er det at være menneske.”² Knausgaard understreger at menneskelivet ikke er opstået ud fra noget ophøjet, noget ideologisk og mægtigt. Han kender udmærket til Wittgensteins påmindelse om, at vi mennesker ikke kan se det som er lige foran os, fordi det er for tæt på. At forstå hvordan det er at være menneske, kræver paradoksalt nok afstand, et grænseoverskridende blik. At udforske det menneskelige handler for Knausgaard derfor i høj grad om perspektiv, om perspektivskift, om bevægelsen fra det lokale til det globale og tilbage igen, fra det personlige til det upersonlige og tilbage igen, fra det menneskelige til det umenneskelige og tilbage igen. Vejen fra og til og tilbage handler om afstand.

Afstand

Sjælens amerika er ikke navnet på sjælen som en indre flamme, et inderliggjort nærvær, en indre ressource, et uudgrundeligt mørke, men en hændelse, spændt ud mellem det kosmiske og det komiske, som han skriver. Afstandens perspektiv kan bruges til flere ting: ”Det der gør en pris på femhundredetusind menneskebørns død mulig, er afstand. Fysisk afstand som med bomberne over Hiroshima eller USA's udenrigsminister, men også mental afstand: hvis tyskerne havde opfattet jøderne som deres ligemænd, som medmennesker, ville udryddelsen have været umulig.”³ Anders Behring Breiviks udtalte i retten: ”Møder man fjenden ansigt til ansigt, vil man ikke være i stand til at slå ham ihjel.”⁴ Mens han skød sine ofre var han dopet af stoffer og musik i øregangene. En selvsikring baseret på afstand. Studier om de amerikanske soldaters læring i at dræbe handler alle om afstand, det være de-sensibilisering og fornægtelse som et indre forsvar. Som Knausgaard skriver: ”En ting er at kaste bomber over et område, noget helt andet er at slå de samme mennesker ihjel på nært hold, ansigt til ansigt. Hvad er det der er anderledes? Det er ansigtet, det er øjnene, det er lyset i dem.”⁵ Men hvad er det for et lys? Vi kender udtrykket: sjælen sidder i øjet. Men tankerne og sjælen er usynlige for os og umulige at repræsentere endsige afbilde. Vi kender ikke denne dunkle evighed skriver Knausgaard, men netop kun ”øjeblikket, det der folder sig ud foran os lige her, lige nu.” Verden er ikke noget der er, men noget der bliver. Og lyset i øjet, sjælen, den uendelige himmel, skyerne og landskabet som renæssancemalerne forsøgte at male, bryder frem som en skygge bundet til kroppen og begivenheden, til det, som hænder med os. Her er sjælen, for her er virkeligheden, lige der, hvor vi på én gang ser og bliver set. Derfor kan Knausgaard skrive: ”Alle følelser er nuancer af og variationer over de samme grundfølelser.”⁶ Han nævner: glæde, sorg, tristhed,

tilfredshed, afmagt, kraft, jalousi, mening, frygt, lyst, begær. Det som kunst og litteratur kan, men især litteraturen, er at udforske det enestående ved mennesket. Ved hjælp af sproget at trænge ind i den enkeltes sjæleliv, skabe en art goldbergvariation over de affektive grundakkorder. At trænge ind handler om at dossere, destillere og kombinere inkommensurable størrelser. Og her er vi tilbage ved afstanden. Kun ved at bevæge os ud på "sjælens afsides steder", kan vi undersøge hvad det vil sige at være menneske. Knausgaards romantiske længsel efter det enestående, det individuelle liv, er ikke mere romantisk end at den er båret af en meget moderne anstrengelse om at undersøge mennesket, der, hvor det ikke hører til, men driver af sted. Det er mennesket i opbrud, mødet med den ufærdige kraft, hele tiden at begynde forfra, hele tiden at stå overfor en ny begivenhed, og det er "fuldstændig amerikansk", som Knausgaard skriver.⁷ Angiveligt et af de vigtigste træk ved Knut Hamsuns persongalleri, og kunne vi tilføje hos Leopold Bloom i *Ulysses*. Erkendelsen af noget alment menneskeligt, det vi kunne kalde 'sjælen', opstår i mødet med det for sjælen anderledes eller fremmede, det afsides, det være sulten i *Sults* hovedperson eller Mollys bedrag (Leopold Blooms kone i *Ulysses*). Dette 'afsides' omtales hos Knausgaard som modstanden eller smerten som manifesterer sig i et billede, eksempelvis i litteraturen eller i fotografiet.

Opvågningen?

Knausgaard beskriver en episode hvor han som sekstenårig på en flyvetur til Bergen ser landskabet som han kender det åbenbarer sig på en helt ny måde. "Dengang, hvor jeg altså var seksten, var sidste gang jeg følte noget jeg ikke havde følt før. Og det var virkelig en sensation. Jeg så ud af vinduet, jeg så skyerne, landskabet under dem, og jeg fik en intens følelse af verden. Det var som om jeg ikke havde set den før nu. Verden var en planet der var dækket af luftgasser. Den indsigt, som er ubeskrivelig, fyldte mig med lykke, men også med utålmodighed og higen. ... Jeg tænkte på det som en "kunstnerisk oplevelse", den første jeg havde haft. Derfor forbandt jeg den med skriven. Det var sådan jeg skulle skrive, tænkte jeg. Jeg skulle skrive noget der var forbundet med "verdensfølelsen"."⁸ Han spørger om denne forbløffelse over at være til kun er mulig når verden bliver synlig som verden, altså som noget andet end jegets verden, noget man kun oplever, når man står udenfor den. Verdensfølelsen er ikke et billede af verden men verden selv, skriver han. Opvågning forekommer mig at være en mere præcis end 'verdensfølelsen'. Opvågningen som den begivenhed der standser historiens og fremskridtets tog fordi den aktivere de usynlige eller mørke kræfter midt i det samtidige. En vækkelse der på én gang føder verden og den enkelte. Det er denne vækkelse eller opvågning som Joyce beskriver i *Ulysses* med de berømte ord: 'Historien er et mareridt fra hvilket jeg forsøger at vågne'. For Joyce handlede det om at skabe vægtløs litteratur ud af livets tyngde. En måde at mestre livet på. Ikke at tjene. Hos Knausgaard har man af og til en fornemmelse at han ønsker at tjene noget der er større end ham selv. Selv siger han at han som forfatter søger sandheden. Ikke det gode og det onde, for det handler seriøs litteratur ikke om, men sandheden. Andetsteds taler han om en virkelighedslængsel der har gjort sig gældende i litteraturen i de sidste årtier, især i Norge.

Sandheden

Hvad er sandheden? Den rå og nøgne virkelighed? Det splintrede, opbrudte og løsrevne liv uden helhed? Der hvor mennesket og menneskelivet træder frem i hverdagslivets trakasserier, smålighed, elendighed, kedsomhed, uhygge, hvor intet fejes ind under gulvtæppet? Sandhedens nejsigere (Céline, Beckett, Handke, Sæterbakken og Knausgaard selv m.fl) afviser det trygge ligegyldige liv, ikke fordi Knausgaard eller vi ikke selv er ramt af det, men fordi det netop er falskt. Helheden er det falske, sagde Adorno. Helheden er billederne af de trygge forestillinger om familieliv, normalitet, risikofri sundhed, god smag, gode holdninger, identitet i arbejdsliv og sund økonomi etc. Men sådanne helheder og forkromede sammenhænge holdes kun oppe af den trygge tro og overbevisning. Verden og menneskelivet er splintret. Mening er ikke stabil men labil og svingende. Omkring det komplekse, det flydende, det ufærdige, det usikre, befinder det sande sig. Det sande bevæger sig på tværs af akserne god/ond; rigtig/forkert; moralsk/umoralsk. Billeder af det gode og det onde, er falskt tryghed og et dårligt udgangspunkt for en udforskning af det menneskelige.

Men vi vil hellere leve i disse billeder hvor tingene og stederne allerede har en bestemt nytteværdi. Vi gør det fordi vi søger den smertefrie verden, skriver han. Men smerten og modstanden er det virkelige. Heraf Knausgaards dybe aversion mod al ideologi. Men måske er moralisme et bedre ord for også Knausgaard er fanget ind af ideologiens fantasmer og betydningsnet af koder og normer for godt og skidt. Han kalder flere steder sig selv for kulturkonservativ og en modstander af moderne teknologi. Karakteristisk for moralismen og godhedsindustrien er at den skaber den afstand til mennesket berørt af modstand og omskiftelighed, det konkrete menneske sunket ned i hverdagen, det menneske vi kan møde ansigt til ansigt. Alligevel søger vi tryghed i billeder og i abstraktion og dermed afstande. Det er snarere disse perspektivskift end ideologien som fænomen Knausgaards kritik rammer. Knausgaard adskiller sandheden og det gode. Og jeg forstår ham til fulde. Kunsten skal ikke være et budskab man kan oversætte og bære rundt på en sølvske udenfor værket og fælde domme om dette og hint. Nej, kunsten er en slags kompleks eksistensforskning båret af nådesløs og opfindsom indlevelse. Men den moderne kunsts forsøg på at gøre en individuel kompleks verden mere læsbar, at vise tvetydigheden ved de menneskelige grundfølelser, kan man betragte som en etisk tilgang til tilværelsen. Den litauiske etikker Emmanuel Lévinas skriver: "Man ankommer ikke til verden men til et spørgsmål."⁹ For denne forfatter hverken begynder eller slutter etikken med det gode men med eksistensens rædsel, mødet med mørket, det skyggerige som er virkeligheden. Til hele godhedsindustrien og dens lykkeriddere kunne Knausgaard sige, at de går for hurtig frem, at de befinder sig for meget i verden og derfor ikke kan få øje på mennesket i dets underlighed, sårbarhed, særhed og grusomhed. Med teknologi og billeder er vi på én gang for meget i verden og for meget på afstand af den.

Ikke længere et udenfor

Teknologi og digitalisering har, skriver han, gjort os fremmede og distancerende overfor de menneskelige grundfølelser. "Så hvorfor reagere jeg så stærkt på

teknologificeringen af kulturen, dens virkelighedsabstraktion og sammenvoksning? For mig er det et spørgsmål om værdi. Det handler altså i virkeligheden om kapitalisme, om kommercialisering, om at stederne ikke længere producere mening – eftersom mening er noget der opstår i det forskellige, aldrig i det ens – men penge som er det der gør alt ens, ved at indsætte bytteværdien som det højeste.”¹⁰ Den imaginære virtuelle verden har skabt et virkelighedsunderskud. Det fremmede er ikke længere fremmed. Ethvert udenfor er så godt som elimineret. Om sine rejser med netadgang, computer og telefon skriver han: ”Det føles som om jeg aldrig virkelig forlader noget og aldrig virkelig ankommer til noget, og at grænserne mellem her og der ikke længere betyder noget, eller betyder radikalt mindre end de gjorde bare for nogle årtier siden.”¹¹ At handlingsepisoder stadig mere isoleres fra hinanden, at tidsoplevelsen tenderer at fragmenteres i episoder, hører det senmoderne til. For snart hundrede år siden forudså Walter Benjamin denne tendens, at vi i det moderne liv er rig på oplevelser men fattige på erfaringer. Oplevelser bliver først til erfaringer når de påvirker hvem og hvad vi er. Erfaringer er omvæltende, det er oplevelser der kræver en tilegnelse, og vi har behov for eksterne erindringsspor for at aktivere og skabe denne tilegnelse. Spørgsmålet er: Hvilken betydning har det at vi ikke længere er i kontakt med en fysisk faktisk virkelighed? Eller: Har vores liv i en verden fuld af internet, fly, krig, urbanitet, telefoner, billeder og film, grundlæggende forandret vores forståelse af verden? Og har denne situation sat sit aftryk i litteraturen?

Verden er på en måde set færdig

Det var den nu afdøde chilenske forfatter Roberto Bolano’s roman *2666*, der ifølge Knausgaard har ændret koordinaterne for hvordan vi ser på verden. Begrundelsen herfor skal igen søges i perspektivskift og afstand. Det som ifølge Knausgaard adskiller Bolano’s *2666* fra både 1900-tallets romanen, eksempelvis *Krig og fred*, og den moderne roman, eksempelvis *Ulysses*, er en opløsning af det som er tæt på og det som er fjernt. I *Krig og fred*, har verden et centrum, krigen og den store historie forplanter sig til den lille mand og hvis den lille mand indlemmes i krigen træder han ind i forgrunden. Vi ser altid verden fra et centrum. I *Ulysses* læser og forstår vi kun den store verden i og igennem Leopold Blooms nære verden. Enhver erfaring og påvirkning er bestemt af Blooms hverdagsliv og de heri iboende sanselige oplevelser og mellem menneskelige møder d. 16 juni 1912 i Dublin. Bolano’s *2666* har på en måde hele verden som scene, men uden at det gør nogen forskel. Historien om de fire akademikere der er fælles om en interesse for den forsvundne forfatter Achimboldi, rejser fra Europa over til den mexicanske grænseby Santa Teresa. Byen er modeleret over den notorisk berygtede Ciudad Juarez berømt for de mange dødsfald og historier om narkomord, voldtægt, kvindemord og en uhørt grusomhed. Men ingen af disse begivenheder beskrives som noget fremmed. Det som skulle gøre indtryk på personerne synes ikke at skabe nogen nævneværdig forskel. Grusomheden og verden som den er kaster ikke længere noget af sig. Mennesket synes ikke at være modtagelig for indtryk. Der skabes hverken fremmedhed eller fortrolighed. De to ting som kunne få mennesket på andre tanker, det, som gør, at vi har en oplevelse af at se verden, at noget bliver virkeligt, sker ikke. Knausgaard skriver:

"Afstanden er hele tiden den samme, de er hverken tæt på noget eller langt fra noget, det er som om omgivelserne ikke har nogen virkning på dem, omtrent som omgivelserne vi ser på tv, tænkte jeg da jeg læste det, og det er måske forklaringen på dette blik: at de har set det hele før og at intet derfor overrasker dem, selv om de aldrig før har været der. Verden er på en måde set færdig således at det at deres kroppe er der for første gang, ikke ændrer noget."¹² Mens Tolstoj opnåede at gøre verden fremmed, ligesom set for første gang, opnår Bolano ifølge Knausgaard det modsatte: "Han beskriver billedernes svækkelse af virkeligheden, men kommer på den måde mærkelig nok frem til noget af det samme som Tolstoj. For den verden Bolano beskriver, er også gådefuld, netop ved det manglende forsøg på at gennemtrænge den og den manglende fortrolighed: vi ser det, og det vi ser – skildret på en måde der ikke lægger mere vægt på det ene end på det andet, er uforklarligt." Vi får via Bolano serveret en verden hvor alle begivenheder og genstande vægtes ens. Som Knausgaard skriver: "som hændelse betragtet er der ingen forskel på en sommerfugl der sætter sig på en tagrende og en mand der stikker en kniv i en anden, det er blot to bevægelser i verden."¹³ Påstanden er at vi med Bolano's værk uigenkaldeligt forlader forestillingen om at det er muligt at se verden for første gang. Chokket og mødet med en voldsom fremmedhed føder ikke længere en ny sjæl. Bolanos bog er derfor ikke skriften på væggen over et Mexico i frit fald, men et memento mori over forandringer i den mentalitet som kapitalismen skuespilssamfund og dens udhvisning af forskelle har frembragt.

Frihed

Vi er blevet for gode til at mestre fremmedheden. Vi tilegner os den ikke som led i en erfaringsdannelse. Hvis billederne af verden har taget for meget over, er det fordi vi ikke længere er modtagelige. Vores receptive og følsomme tilgang bedøves i de accelererende afstande; her ser vi kun os selv igen og igen, i spejl på spejl. På accelerationens tog stopper vi ikke op, stiller ikke spørgsmål, mister evnen til at undres, forbløffes, kort sagt, vi lider under en amputeret tilegnelse. Knausgaards tese må ses i sammenhæng med den erkendelse, at litteraturen og fiktionen er blevet en del af senkapitalismens disciplinering, hvor den individuelle valgfrihed bidrager til en større ufrihed. Facebook, identitetsjagt, selvrealisering, netværk og coaching bidrager alle til forestillingen om at vi kan performe selvet. Vi er oversvømmet af fiktion og fortællinger og derfor paradoksalt nok konfronteret med større frihedsmulighed. Friheden som det mål vi styrter hen til men aldrig når. Problemet er nemlig ikke at vi er grænseløst subjektive. Snarere at vi ikke er tilstrækkeligt subjektive, den subjektive anstrengelse, der for Knausgaard er kongevejen til større frihed. Kun gennem en ny æstetisk erfaring bliver det muligt at vriste os fri fra denne omsiggribende selvdisciplinering. For Knausgaard drejer dette sig om mod, om mod til at miste kontrollen. Således afslutter han sit sidste essay, om at søge ud i det åbne: "Det at skrive og læse handler dybest set om frihed, om at søge ud i det åbne, og den søgen efter frihed er det fundamentale, ikke det den forsøger at befri sig fra, som kan være en identitet, en lighedsideologi eller en forestilling om noget egentligt. Eller, som redaktøren sagde i telefonen for to dage siden da vi talte om Peter Handkes bøger, at det måske var det der var litteraturens opgave nu, at gå derud hvor for tællingen ikke når. Med andre ord, der hvor ingenting er, men hvor alt bliver til." At blive stående ved tvivlen, ved

spørgsmålet, ikke helt ankomme til verden, på grænsen til mørket, ind i det usynlige, for der at blive befriet en påtvunget individualitet med det resultat at noget nyt kan opstå.

¹ Karl Ove Knausgaard: *Sjælens Amerika*. Lindhardt & Ringhof. 2013. s. 331.

² Se over, s. 331.

³ Se over, s. 336.

⁴ Se over, s. 64.

⁵ Se over, s. 63.

⁶ Se over, s. 23.

⁷ Se over, s. 123.

⁸ Se over, s. 23.

⁹ Emmanuel Lévinas: *The Levinas Reader*. Blackwell. 1989. p. 81.

¹⁰ *Sjælens Amerika*, Se over, s. 220.

¹¹ Se over, s. 220.

¹² Se over, s. 216.

¹³ Se over, s. 217.